

УДК 821.161.2-3/-4

DOI <https://doi.org/10.32782/bsps-2024.4.17>

МЕТАФІЗИКА ПОДОРОЖІ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЕСЕЇСТИЦІ ("MELANCHOLIA HUNGARICA" В. МАХНА ТА "GENIUS LOCI: ПЕЧ, УГОРЩИНА" А. ЛЮБКИ)

Іраїда Томбулатова

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української літератури

та компаративістики

філологічного факультету

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

м. Одеса, Французький бульвар 24/26, Україна

orcid.org/0000-0002-2396-2902,

Web of Science ResearcherID: AAV-7543-2021

e-mail: tombulatova@ukr.net

Анотація. Актуальне дослідження торкається проблеми метафізики подорожі в сучасній українській літературі. Як відомо, подорожні твори не є чимось новим для літературної творчості та пережили своє «золоте століття» ще у XIX-першій половині XX століття, але, тим не менш, залишаються одними з найзатребуваніших серед читацької аудиторії в усьому світі й досі. Варто зазначити, що подорож у літературі й мистецтві може бути не тільки фактичною в сенсі переміщення у виключно географічному просторі. Подорож може бути пов'язаною із, наприклад, зануренням у світ утопії/антиутопії, як варіант – подорож до потойбіччя та у фантастичні світи. Література послуговується широким інструментарієм, що забезпечує нас різними конотаціями подорожі – географічними, історичними, культурологічними, філософськими та багатьма іншими. Зважаючи на жанр та час у подорожніх творах змінним є співвідношення двох основних компонентів, що мають бути наявними у такому тексті, – документального та фікційного. Часто сучасні письменники апелюють саме до есею як до літературної форми для написання подорожніх творів. Якщо на самому початку розвитку подорожніх творів активними жанрами були щоденники та мемуари, то пізніше – через роман та оповідання – багато хто з авторів почали послуговуватись саме есеєм, який зараз фактично – серед найпопулярніших текстових форм реалізації літературного тексту. У статті сфокусовано увагу на аналізі двох есеїв сучасних українських письменників – Василя Махна та Андрія Любки. Ці тексти близькі за локацією, яка фігурує в есеях, але цікаві тим, що зовсім по-різному зображають «подорож». Очевидно, автори послуговуються певними загальними підходами до конструювання текстів, але при цьому метафізика подорожі у цих літературних творах принципово відмінна, що робить кожний з них абсолютно унікальним подорожнім твором.

Ключові слова: подорожні твори, есей, топос, документальне, фікційне, імагологія, сучасна література.

THE METAPHYSICS OF TRAVEL IN CONTEMPORARY UKRAINIAN ESSAYS
("MELANCHOLIA HUNGARICA" BY V. MAKHNO AND "GENIUS LOCI:
PECS, HUNGARY" BY A. LYUBKA)

Iraida Tombulatova

Candidate of Philology,

Associate professor at the Department

of Ukrainian Literature and Comparative Literature Studies

of the Philological Faculty

Odesa I.I. Mechnikov National University

Odesa, French Boulevard 24/26, Ukraine

orcid.org/0000-0002-2396-2902,

Web of Science ResearcherID: AAV-7543-2021

e-mail: tombulatova@ukr.net

Abstract. *The current study touches on the problem of the metaphysics of travel in modern Ukrainian literature. As it is known, travel works are not something new for literary process and experienced their "golden age" back in the 19th and the first half of the 20th century, but, nevertheless, they remain one of the most popular among readers all over the world. It is worth noting that travel in literature and art can be not only factual in the sense of movement in an exclusively geographical space. The trip can also be connected with, for example, immersion in the world of utopia/dystopia, as an option – a trip to the afterlife and to fantastic worlds. Literature uses a wide range of tools that provide us with various connotations of travel: geographical, historical, cultural, philosophical and others. Taking into account the genre and the time period of history of the development in travel works, the variable is the ratio of two main components that should be present in such a text: documentary and fictional. Often, modern writers appeal specifically to the essay as a literary form for writing travel works of literature. If at the very beginning of the development of travel works, diaries and memoirs were the active genres, then later – through novels and short stories – many authors began to use the essay, which is now, in fact, among the most popular textual forms of the realization of a literary text. The article focuses attention on the analysis of two essays by modern Ukrainian writers: Vasyl Makhno and Andrii Lyubka. These texts are close as to the location that is depicted in the essays, but are interesting in that they represent the "journey" in completely different ways. Obviously, the authors use certain general approaches to the construction of texts, but at the same time, the metaphysics of travel in these literary works are fundamentally different, which makes each of them an absolutely unique travel work.*

Key words: *travel literature, essay, topos, documental, fictional, imagology, contemporary literature.*

Постановка проблеми. Літературні тексти про мандри завжди були серед фаворитів як у читачів, так і у письменників, відрізнялися широкою різноманітністю і зараз є одними з лідерів літературного ринку. Тема подорожі або мотив дороги часто займає центральне місце у літературних творах різних родів та жанрів у представників різних національних літератур. Говорячи про такі твори, можна апелювати не тільки до травелогів, які стали дуже шанованими з ХІХ століття, але й до текстів, де описано подорож до потойбіччя або до світу утопії / антиутопії тощо. Якою б не була подорож у тексті, вона може прямо впливати на розгортання сюжету, композицію, специфіку хронотопу літературного тексту та доволі часто на розвиток системи персонажів, їх склад та те, як вони поведуться, які характеристики вони втрачають або, навпаки, яких набувають. Тобто маємо

вказати, що кожна подорож має свою метафізику залежно від змістоформи художнього тексту, авторської ідеї та інтенцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літературних творів про подорожі найчастіше пов'язаний або торкається прямо чи опосередковано імагологічного дослідження. Серед авторитетних серійних видань, де можна знайти наукові праці з цієї проблематики, – "Studia Imagologica" [10], яку було засновано в середині ХХ століття Г. Дизеринком та Дж. Лірсеном. Серед українських вчених імагологічною проблематикою займається Дмитро Наливайко (праці «Очима Заходу: рецепція України в Західній Європі 11–18 ст.» [6], «Літературна імагологія: предмет і стратегії» [5]) та Ю. Барабаш [1]. Питання фронтиру в літературі досліджує Ярослав Поліщук (праці «Гібридна топографія» [7], «Фронтирна ідентичність» [8]). Кон-

кретно метафізикою літературної подорожі займається Мадлена Шульгун (монографія «Сучасна література подорожей: метажанр, типологія, імагологічний аспект» [9]).

Мета і завдання дослідження – проаналізувати у статті есеї двох представників сучасної української літератури та продемонструвати, як два тексти про «чужий» простір зреалізовано в межах різних ідіостилів, прослідкувати специфіку змістоформи літературних творів та сфокусувати увагу на унікальності метафізики кожного з подорожніх есеїв.

Об’єкт дослідження – есеї “*Melancholia Hungarica*” В. Махна та “*Genius loci: Печ, Угорщина*” А. Любки. **Предмет дослідження** – метафізика подорожі у сучасному українському есеї, аналіз його конструктив та специфіки конотацій на прикладі зазначених літературних текстів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У гуманітаристиці є безліч визначень поняття «метафізика» та окреслення предмету цієї дисципліни. У цьому дослідженні за основу взято думку про те, що «матеріальним предметом метафізики є вся дійсність – усе, що існує, а отже, як речі матеріальні, так і нематеріальні, як речі самоіснуючі (субстанційні), так і випадкові (акцидентальні), необхідні й довільні, живі й неживі. Основним предметом метафізики є світ дійсного буття, натомість буття мислиме (логічне) є її предметом другорядним» [2, с. 9]. Отже, саме на цих особливостях метафізики літературної подорожі варто зосередитись, коли говоримо про літературну подорож як про спосіб пізнання чужого простору та його ж побудови у процесі «письма-читання».

Магдалена Шульгун у своїй монографії зазначає, що «традиційно вчені описують широкий спектр типів подорожі. При цьому дослідники висувають різні критерії класифікації, що належать до віддалених царин. Враховуються особливості простору й часу, увиразнюються провідний дискурс, тип художнього мислення, семантика символіки, особливості функціонування творів та форма» [9, с. 69]. Але важливо зазначити, що протягом розвитку літератури змінювалася й специфіка літературних текстів про подорожі. Різні жанри та літературні епохи мали свої особливості, які найчастіше впливали на співвідношення у тексті документального та фікційного компонентів.

Безумовно, у сучасній літературі загалом та в есеїстиці зокрема маємо свої особливості конструювання подорожніх творів. «Найщільніша взаємодія подорожі з іншими межовими жанрами – есе, мемуарами, автобіографією, щоденником, епістолярієм, нарисом, які також суттєво активізуються саме в перехідні епохи і стають полем для художнього експерименту, що в подальшому входить у ядро культури, стає актуальним досвідом, арсеналом для авторитетних жанрів і стимулює їх розвиток. Власне, у низці новітніх творів (Анджея Стасюка, Юрія Андруховича, Олександра Геніса) важливо увиразнити конкретну жанрову домінанту. Від оповіді про дорожні враження письменники легко переходять до спогадів, поєднують, шлях географічний із шляхом думки у формі есе» [9, с. 70–71].

Актуальне дослідження торкається аналізу та порівняння конструювання подорожнього твору (есею) на прикладі творчості Андрія Любки та Василя Махна. “*Melancholia Hungarica*” В. Махна та “*Genius loci: Печ, Угорщина*” А. Любки: вже у назвах текстів помітним є апелювання до західноєвропейського контексту через залучення латинки, що не є обов’язковим, але часто є типовим, адже одразу «занурює» реципієнта до чужого національного контексту на рівні мовного компоненту.

Есей Андрія Любки як типовий подорожній твір поєднує у собі компоненти фікції та документалістики. Говорячи про останній, маємо зазначити, що його пов’язано з описом та ідентифікацією конкретного топосу з певними історичними та географічними фактами: «... угорське місто Печ, розташоване на південному заході країни, біля кордону з Хорватією» [3, с. 163]. Цікавим є те, що навколо цього факту (суто географічного) наратором конструюється унікальна ідентичність міста, у тексті зазначено, що «це водночас австро-угорське місто з традиційною архітектурою й таким типовим для дунайської імперії вокзалом, оттоманський форпост із зеленими куполами мечетей і стрілами міноретів, панонське містечко з маленькими будиночками та затишними сімейними ресторанчиками, комуністичний конструкт із сірих багатоповерхівок і потворних промислових зон, а все вкупі – сучасне центральноєвропейське місто з кількома пластами історії, травм, слі-

дами розквіту й неквапливим щоденним життям» [3, с. 163]. Навколо цього географічно-культурного помежів'я в есеї і структурується образ міста.

Окрім документального компоненту, пов'язаного з географією, активним є залучення історичних фактів, які теж варто вважати компонентами саме документального, а не фікційного у цьому тексті. Зокрема, йдеться про такі інкрустації: «...Печ і став у 2010 році Культурною столицею Європи» [3, с. 16], «... університет тут існує ще з XIV століття» [3, с. 164]. Цікавим є ідентифікування одного топосу через близькість до іншого: «Зовсім неподалік Печа розташований Могач – місце, де угорці в 1526 році програли сумнозвісну битву османам, після чого Угорське Королівство припинило існування, а панонські землі на довгі століття підпали мусульманській імперії» [3, с. 165]. Таким чином, зображено формування міста за посередництвом вібрування історичного тла, факти суто документальні, що спираються на конкретні історичні дати й географічні координати, наратором зміщено у площину калейдоскопічно-фікційного транслявання історичних подій, що стали важливими для формування унікальних рис місцини: «Шлях із Стамбула до Відня пролягав через Печ, що й визначило долю міста: його завойовували, руйнували, але й відбудовували, давали нове життя, кожна нова влада щось знищувала, переінакшувала, міняла хрести на півмісяці й навпаки, але в сумі вийшла досить цікава й багата на смак суміш. Місто на перехресті або кілька міст в одному місці» [3, с. 165].

Таким чином, гетерообраз у проаналізованому есеї конструюється не стільки на зображенні автентичності місцевості з точки зору особливостей побуту чи традицій місцевих мешканців, їхніх звичаїв чи фокусування уваги та імплементації у текст художніх деталей, пов'язаних з типовими предметами або подіями. Образ міста тут репрезентовано за посередництвом подорожі, що важливо, не тільки географічної, але й історичної. Ба більше, прикметним є те, що помежів'я цього топосу – як географічне, так й історичне – не стільки розділяє наратив на «свій» та «чужий», скільки поєднує всю історично-географічну строкатість, формуючи з неї ідентичність міста: «Це ще не Орієнт, але вже й не Захід; це ще Європа, але в тіні якої народжу-

ються Балкани. Тут можна з'їсти бурек у звичайній пекарні – такий, як у Болгарії, Сербії чи Боснії, але якого годі шукати в Австрії, хоч вона тут зовсім поруч. Тут щось закінчується, але не до кінця, тут щось починається, але тої ж миті зупиняється. Навіть назва міста звучить, як ляпас, але вітру: тут і звук удару по шкірі, та водночас і свист шаблі – печ, пийч!» [3, с. 165].

Звертаючись до тексту В. Махна “Melancholia Hungarica”, маємо справу з зовсім іншим підходом до конструювання топосу. Якщо у тексті Андрія Любки топос має географічні та історичні конотації, а значить, його конструкція має своєю основою хроно-топ, апелювання до якого й дає зміну образу міста, його розвиток у процесі становлення, то Василь Махно одразу залучає інтертекстуальну наративну стратегію та за її посередництвом розкриває топос з точки зору культурної конотації: «В угорського письменника Ласло Красногоркаї є роман «Меланхолія спротиву». Текст про складнощі мотивацій людської поведінки в обставинах кардинальних змін. Деяко філософський – деяко абсурдистський твір. У притчевій стилістиці з точними деталями, в яких вгадується угорська реальність 1980-х, письменник вибудовує розповідь про події в містечку, куди навідався цирк, щоби показувати найбільшого у світі синього кита. То що я знав про Угорщину і що мушу знати, щоби точно відчитати Красногоркаї? Щось чи майже нічого? І що це за меланхолія, що заповнює містечка і прикликає людей діяти так, наче живемо в останні часи? Угорщину я споглядав з вікна потяга» [4, с. 183]. Як бачимо, у цьому випадку «подорож» розпочинається з культурного контексту та стану і тільки після цього трансформується, але не на суто географічну подорож, імплементавану до есею, а на подорож споглядальну, яка конструє образ через особистостей та події – загальноісторичні та особисті, що наділяє топос певною атмосферою та, зокрема, настроєм.

Але не варто нівелювати й історичний контекст. Безумовно, він присутній. Що важливо, саме історичний контекст (на відміну від географічного в есеї А. Любки) створює у тексті документальну складову: «Колись Угорщина позначалася незрозумілим мені в дитинстві словом «Балатон», десь там 1945 року завершував війну мій дід» [4, с. 184], «У Шандора Мараї, що народився в часи імперіального роз-

квіту, були усі підстави пережити приступи меланхолії. Коли 1918 року все з Габсбургами пішло шкереберть, Мараї досяг 18-річного віку» [4, с. 185]. В есеї історичні події подано саме через події, які відбувалися з певними особистостями, які часто уособлюють у своїй долі долю цілого народу, що принципово відрізняє два аналізовані подорожні твори.

В есеї Василя Махна йдеться, насамперед, саме про «подорож біографіями» як про «подорож країною», що творить унікальний алгоритм створення та побудови подорожнього твору, ускладнює його, додає культурних та соціальних конотацій, не базується лише на документальних фактах та власних враженнях, вплетених у тканину літературного тексту.

Особливе місце тут посідають саме референси на інші тексти. Раніше зазначений роман «Меланхолія спротиву» – не єдиний. Вони «вибудовуються» автором у цілий ланцюг текстів: «У Нобелівській лекції Кертес як письменник, що не оминає роздумів про природу свого письма з усіма сумнівами його доцільності, не проминув згадати Жана-Поля Сартра. Той свого часу поставив кардинальне питання: для чого і кому потрібна література. Думка Кертеса, що мова, яку ми отримали від наших попередників, уже не здатна описати цей світ, звучить категорично, але не безпідставно. Як кожен угорець, а тим паче угорський письменник, Кертес не міг оминути згадки про 1956 рік. У лекції він, звісно, про це згадує, бо для новітньої історії Угорщини – це рубіж» [4, с. 186]. По суті, читач «подорожує» у цьому випадку не стільки географічно, скільки за посередництвом ідентичності певних особистостей та через філософствування наратора, який абсолютно чітко відбирає події, персоналії, соціально-історичне тло та створює через таке поєднання певний духовний топос, об'єднаний конкретним настроєм – меланхолією.

Василь Махно показує історії сімей як історію країни та народу, наприклад, коли вводить до есею епізод, пов'язаний з Петером Естергазі (окрім того, що подає аллюзію на кілька його літературних творів, які, очевидно, як будь-який референс, збагачують коло сенсів літературного тексту, розширюють його позатекстову тканину та міжтекстові взаємодії): «Письменник, ознайомившись зі змістом доносів, зрозумів, що їх автор – його батько, граф Матіаш Естергазі, який справно їх писав

протягом 1957–1980 років. Після цього Естергазі публікує ще одну книжку «Виправлене видання», в якій він передруковує батькові доноси й супроводжує їх власними коментарями. І тут мадярська меланхолія перестає бути фактом особистим чи навіть літературним, вона набуває громадського розголосу, пробуджуючи суспільство та літературні кола. Який же зигзаг історії! От достоту – утаємничене стає явним, коли зацькований граф Матіаш Естергазі за право мешкати у Будапешті та фізичне збереження своєї родини вимушено співпрацює з органами. Його знаний син, що обоженював батька, вирішує це все опублікувати. Для чого? Для очищення? Для правди? Бо інакше батькова меланхолія передасться йому?» [4, с. 187]. Таким чином, «угорська меланхолія» постає як настрій покоління, настрої всієї країни (а, можливо, і як щось більш універсальне). Як бачимо, типовий для подорожніх творів, звичний географічний компонент у цьому тексті зведено до мінімуму, топос вибудовується через події, біографії та стан. Попри зовсім інакшу конструкцію тексту та інші домінуючі конотації, метафізика подорожі від цього нічого не втрачає, а топос тільки збагачується іншими відтінками.

Висновки і перспективи подальших розробок. Проаналізувавши есеї сучасних українських письменників (А. Любки та В. Махна), можна дійти висновку, що «подорож» у літературному есеї може бути сконструйована дуже по-різному. Подорожні твори іноді суттєво відрізняються за співвідношенням документального та фікційного компонентів. Вони можуть поєднувати не тільки факти географії та історії з враженнями, але й занурювати читачів у філософську чи культурологічну подорож, демонструвати життя народу через локацію або репрезентувати долю країни за посередництвом біографій окремих особистостей чи родин, що й становлять літературну подорож, кожна з яких написано абсолютно унікально. Зважаючи на популярність подорожніх творів та той факт, що з року в рік їх кількість збільшується, а кожен автор конструює подорож автентично, вважаємо, що такі дослідження допоможуть у майбутньому прослідкувати зміни у розвитку подорожніх творів та створити їх типологію з урахуванням того, що і як впливало на зміни в алгоритмах створення таких текстів у процесі розвитку літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барабаш Ю. Чуже – Інакше – Своє. Київ : Темпора, 2020. 216 с.
2. Ковальчик С. Загальна метафізика : науково-популярне видання. Суми : Вид-во СумДУ, 2009. 215 с.
3. Любка А. Саудаде. Чернівці : Книги – XXI; Meridian Czernowitz, 2017. 192 с.
4. Махно В. З голосних та приголосних: енциклопедичний словник імен, міст, птахів, рослин та усякої всячини. Київ : Yakaboo Publishing, 2023. 384 с.
5. Наливайко Д. Літературознавча імагологія: предмет і стратегії. *Літературна компаративістика*. Вип.1, 2005. С. 27–44.
6. Наливайко Д. Очима Заходу. Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. Київ, 1998. С. 51–78.
7. Поліщук Я. Гібридна топографія. Місця й немісця в сучасній українській літературі. Чернівці : Книги – XXI, 2018. 272 с.
8. Поліщук Я. Фронтирна ідентичність: Одеса ХХ століття. Київ : Дух і Літера, 2019. 208 с.
9. Шульгун М. Сучасна література подорожей: метажанр, типологія, імагологічний аспект : монографія. Київ : Талком, 2016. 416 с.
10. Beller M., Leersen J. Imagology. The critical construction and literary representation of national characters. A critical survey. Rodopi. Amsterdam – New York, 2007. 476 p.

REFERENCES

1. Barabash, Y. (2020). Chuzhe – Inakshe – Svoe [Alien – Other – One's own]. Kyiv: Tempora. 2016 p. [in Ukrainian].
2. Kovalchuk, S. (2019). Zahalna metaphyzyka [General Mataphysics]. *Popular science publication*. Sumy: SumSU Publishing. 215 p. [in Ukrainian].
3. Luybka, A. (2017). Saudade [Saudade]. Chernivtsi: Books – XXI; Meridian Czernowitz. 192 p. [in Ukrainian].
4. Makhno, V. (2023). Z holosnykh ta pryholosnykh: encyclopedychnyi slovnyk imen, mist, ptakhiv, roslyn ta usyakoyi vsyachyny. [From vowels and consonants: encyclopedic dictionary of names, cities, birds, plants and other stuff]Kyiv: Yakaboo Publishing. 384 p. [in Ukrainian].
5. Nalyvaiko, D. (2005). Literaturuznavcha imagologiya: predmet I strategii [Literary imagology; subject and strategies]. *Comparative Literary Studies*. Vol. 1, pp. 27–44 [in Ukrainian].
6. Nalyvaiko, D. (1998). *Ochyma Zahodu*. Recepciya Ukrainy v Zakhidniy Evropi XI–XVIII st. [Via Western Eyes. The reception of Ukraine in Western Europe of the XIth – XVIIIth cent.]. pp. 51–78 [in Ukrainian].
7. Polishuyk, Ya. (2018). Hibrydna topographiya. Miscya y ne-miscya v suchasniy ukrayinskyi literature [Hybrid topography. Places and un-places in modern Ukrainian literature]. Chernivtsi: Books – XXI. 272 p. [in Ukrainian].
8. Polishuyk, Ya. (2019). Frontyrna identychnist`. Odesa XX st. [A frontier identity. Odesa of the XXth century]. Kyiv: Dukh i Litera. 208 p. [in Ukrainian].
9. Shulgun, M. (2016). Suchasna literature podorozhei: metazhanr, typologiya, imagologichnyi aspekt [Contemporary Travel Literature: metagenre, typology, imagological aspect]. Kyiv: Talcom. 416 p. [in Ukrainian].
10. Beller, M., Leersen, J. (2007). Imagology. The critical construction and literary representation of national characters. A critical survey. Rodopi. Amsterdam-New York. 476 p.